

PITANJA I ODGOVORI

VRHNJE I(LI) KAJMAK?

Prelistavajući svojedobno liste naših uvoznika novinar je „Nedjeljne Dalmacije” ustanovio: „Uvozimo... svježu ribu i meso, voće i povrće, mlijeko, maslac, sir, mlijeko u prahu, *vrhnje*, pa čak i *kajmak* (!) koji smo najviše proizvodili i prodavali širom svijeta.” (5. travnja 1981, str. 12, istakao M. S.)

Ovo usporedno spominjanje vrhnja i kajmaka navelo je jednog čitatelja „JEZIKA” da upita je li posrijedi omaška ili su vrhnje i kajmak, ipak, riječi različita značenja.

Hoteći otkloniti čitateljevu dvojbu i utvrditi što je posrijedi, posegnuli smo prvo za novijim rječnicima hrvatskim i srpskim. U njima otkrili smo zanimljiv podatak: da za isto semantičko polje konkuriraju, pored ovih dviju, još tri riječi: *milerām*, *pāvlaka* i *skōrūp*. Za prvu od njih (*milerām*) svi se rječnici slažu da je grub barbarizam podrijetlom iz njemačkog (*Milchram*). Zato ne mogu shvatiti upornost „Vindije” iz Varaždina koja jedan svoj proizvod i dalje tako naziva usprkos oštroj kritici u dnevnom tisku. A ispod naziva proizvoda, *mileram*, (valjda kao objašnjenje „neupućenima”) navode da je riječ o – kiselom vrhnju!!!

Druga riječ, *pāvlaka*, pripada tzv. varijantno polariziranu leksiku, tj. svojstvena je srpskom književnom jeziku. To objašnjava zašto su rječničke potvrde za nju isključivo iz srpskih pisaca (u Rječniku JAZU iz djela Vuka Karadžića i Veljka Milićevića, u Ivekovića i Broza iz Daničića, u Rječniku dviju Matica iz djela Svetolika Rankovića).

Ostale su, dakle, tri riječi koje bi mogle doći u obzir za označavanje onog što se skuplja na mlijeku: *kajmak*, *vrhnje* i *skōrūp*. Različite su po podrijetlu. *Kajmak* je turcizam (prema turskom *kaymak*) i takvim ga sasvim ispravno označavaju svi konzultirani rječnici. *Vrhnje* stoji u etimološkoj vezi s riječju *vrh* i potječe najvjerojatnije iz sjeverozapadne Hrvatske, iz kajkavskih govora. Zato su i potvrde za nj u Rječniku dviju Matica samo iz novijih hrvatskih pisaca, čije je stvaralaštvo, bez obzira na podrijetlo, vezano uz Zagreb: Josipa Eugena Tomića, Milana Begovića, Vjekoslava Kaleba. Pri definiranju rječnici su suglasni da *kajmak* i *vrhnje* imaju tri značenja. Znače: 1. masnu materiju koja se uhvati na površini nekuhana (ili kuhana, a hladena) mlijeka, 2. pjenu koja se pojavi na površini pri kuhanju kave i 3. figurativno ono što je najbolje („pokupiti kajmak”, „pokupiti vrhnje”). Vjerojatno je to navelo autore „Jezičnog savjetnika s gramatikom” da s. v. *vrhnje*, držeći se purističkog načela o neupotrebljavanju stranih riječi kad za njih imamo dobre hrvatske zamjene, savjetuju kako je ta riječ, *vrhnje*, u književnom jeziku bolja od turcizma *kajmak*. Rečeno bi, dakle, kad bi bilo točnim opisom hrvatske jezične situacije, prilično jasno podupiralo čitateljevu sumnju u opravdanost usporednoga navođenja *vrhnja* i *kajmaka* u primjeru s početka ovog članka. Ali se čini da je ovaj savjet samo djelomično prihvatljiv. Problem je, naime, u tome što je kajmak značenjski širi, pa ga vrhnje samo dijelom može zamijeniti: kad znači masnu materiju što se uhvati na površini nekuhana mlijeka. Međutim, kad kajmak označava mliječni proizvod (npr. uzički kajmak) koji se po-

sebnim postupkom pravi od skorupa (v. niže), potrebno ga je zadržati jer za to nemamo hrvatskog naziva. Tako, uostalom, već postupaju zagrebački dnevnici u svojim izvješćima s tržnice, npr. Vjesnik 18. 4. 1984, 4 i Večernji list 7. 12. 1984, 7. A iz ovog slijedi da ni navedeni novinarski primjer nije pogrešan.

Obje riječi, vrhnje i kajmak, kao što pokazuje Matešićev „Frazeološki rječnik“, dolaze i u frazemima s glagolima brati, obrati, pobrati, ubrati, pokupiti, skinuti i možda još kojim u značenju „uzeti ono što je najbolje u kakvoj stvari; proći dobro“. Iako izloženo iznijansirano razgraničenje vrhnja i kajmaka načelno dopušta porabu obaju i u frazemima, čini se da je tu već došlo do „varijantnog polariziranja“. Uz to što se vrhnje uopće ne pojavljuje kod srpskih pisaca, u hrvatskih sasvim jasno preteže poraba vrhnja. Npr. „Tko ubire vrhnje?“ (Vjesnik, 4. 9. 1984, 7), Blažević je „u dvije godine stvorio šampionsku momčad i pokupio vrhnje...“ (SN revija, 13. 4. 1983, 4), „Ali ovakav kakav je, on će pobrati vrhnje.“ (Z. Majdak, prema Matešiću) i dr.

Obje već smo nekoliko puta spomenuli *skörüp*. Sad ćemo objasniti u kakvu značenjskom odnosu stoji spram dviju obrađenih riječi, vrhnja i kajmaka. Za *skörüp* navodi Skok u svom Etimologijskom rječniku da potječe od praslavenske riječi *skorlup(a)*, od koje je nastala i riječ *kora*. Upravo u značenju 'kora', navodi Skok, skorup se nalazi u svim slavenskim jezicima, osim bugarskog (npr. rus. skorupa, češki skorěp(a) i dr.). Prema Rječniku JAZU značenje mu je u hrvatskom „gornja strana čega; masnoća koja se izlučuje iz mlijeka i skuplja na površini njegovoj“. Bilježe ga mnogi stariji hrvatski leksikografi (Vrančić, Della Bella, Belostenc,

Stulli). Donosi ga i Šulek, ali u posebnu značenju. Njemu je skorup – *Wasserspiegel*. Ivekoviću i Brozu skorup je „die Sahne, flos lactis“, odnosno isto što i kajmak. Iz ovoga bi slijedilo da skorup, bar dijelom, znači što i vrhnje i kajmak.

Stanje u hrvatskim govorima ne daje rječnicima za pravo. U mnogim se, naime, hrvatskim govorima potpuno razlikuje kora što se stvara na kuhanu i hladenu mlijeku od masnog sloja što se skuplja na nekuhanu mlijeku. Vrijedi to čak i za neke kajkavske govore u kojima inače u oba značenja preteže vrhnje. Zovu ga doduše različito: *oblāk* (npr. kod Pregrade), pa *škörüp* ili *skörüp*. Budući da je i inače dobro da se riječ značenjski ne preopterećuje kad već nije nužno, mislim da bi *skörüp* u spomenutu značenju ('kora što se stvara kuhanu pa hladenu mlijeku') trebalo zadržati (upravo: afirmirati) u književnom jeziku kad već imamo dobru i prilično poznatu riječ koja nedvojbeno doprinosi jezičnoj jasnoći jer pripomaže značenjskom razgraničenju triju prividno istih, a prilično različitih pojava u vezi s mlijekom.

Tomu će, nema dvojbe, doprinijeti i dnevni tisak u kom nalazimo potvrde ovome, npr.: „Dogada se i to da se sir, *skorup*, kiseli kupus prodaju u nehigijenskim posudama...“ (Vjesnik, 5. 2. 1984, 4); „Na ispitu kvalitete pao je ...*skorup* Ljubljanske mlekarne koji ima manje od 70 posto masti u suhoj tvari.“ (Večernji list, 1. 11. 1984, 7.) Tek nešto poteškoća mogla bi priskrbiti činjenica da se i skorup, slično vrhnju i kajmaku i s istim glagolima, pojavljuje i u frazeologizmima: „Mi skupljamo smeće, vi skorup.“ (R. Marinković, Kiklop, Beograd, 1966, str. 122.); „Honsaysa se... vidio okljaštren u očinstvu kad je Murger pobrao bohemski skorup...“ (D. Štambuk: Pariska bohema, Zagreb, 1973, str. 42.)

Kako je teško precizno distribucijski razgraničiti porabu frazemâ sa skorupom od onih s vrhnjem, čini se da je nužno prepustiti piscima da sami procijene što

se u određenoj situaciji bere, kupi, skida – vrhnje ili skorup.

Marko Samardžija

OSVRTI

O SJEDIŠTU I SJEDALU KAO NEDOVOLJNO OBJAŠNJENOM PROBLEMU

Od 1. siječnja o. g. obvezatno je u automobilu vezivanje pojansom i Vjesnikov novinar D. Dravinski nas 3. siječnja podsjeća na tu obvezu i piše:

„Zakonodavac obvezuje na vezanje sigurnosnim pojasevima vozače i ostale putnike, bez obzira da li su pojasevi ugrađeni na tri ili dvije točke i bez obzira da li se voze na prednjim ili zadnjim sjedištima (ukoliko su sigurnosni uređaji postavljeni i na zadnjim sjedištima).”

Jednoga je anonimnog čitatelja u tom tekstu zasmetala riječ *sjediste* pa uredništvu Jezika među ostalim piše:

„...riječ *sjediste* u zadnjoj se rečenici predzadnjega pasusa upotrebljava u smislu *sjedala* u automobilu i to dva puta ustopice! A zna se da je *sjedalo* u automobilu, a da je *sjediste* neke ustanove, poduzeća, škole itd. Budući da to nije prvi put da se tako piše u spomenutim novinama, to se ovog puta i javljam i upozoravam na taj propust.* (...) Nadam se da ćete se osvrnuti na ovo i slične primjere u jednom od slijedećih Jezika koje ja redovito čitam.

I ne samo ja, nego i dobar broj prijatelja i znanaca mojih.” Potpis: *N. N., jezičar-amater.*

Iako čitatelj pokušava objasniti zašto ostaje anonimn, ipak se ne bismo osvrnuli na ovaj dopis, jer se na anonimne dopise u načelu ne osvrćemo, ali ovdje činimo iznimku jer imamo jedan nenamiren dug prema čitateljima Jezika.

Naime anonimni je čitatelj očito potaknut pisanjem M. Šimundića objavljeno u XVIII. godištu Jezika gdje on tvrdi: „*Sjedište* je u ŽTP-u Zagreb samo jekaviziran oblik *sediste*, kakav donedavno bijaše na istim tiskanicama, pa su mjerodavni valjda zaključili da su stvar uspješno riješili kad su bukvalno ekavski oblik presedlali u jekavski. Ali nisu! U hrvatskom je jeziku *sjediste* mjesto (zgrada, selo, varoš, grad) gdje se nalazi kakva ustanova, jedinica vlasti, uprava političke organizacije, narodna skupština, vlada i slično. (...) Ono je mjesto na kojemu sjedi čovjek – *sjedalo*. Obično je to dio klupe, stolice, fotelje i sl.” (Str. 61.)

Šimundić je prihvatio mišljenje M. Hraste iz VI. godišta Jezika pa iako M. Hrašte ima pravo kad tvrdi: „Umjesto riječi *sjediste*, koja je u običaju u istočnim krajevima, na zapadu se upotrebljava isključivo riječ *sjedalo*, osobito za sjedišta u kazalištu, kinu, tramvaju, autobusu i trolejbusu, dakle za one stolice, koje su čvrsto pričvršćene, koje se ne mogu micati

* Opet naglašavamo: Ako čitatelj ne želi da javno objavimo njegovo ime, možemo postupiti po njegovoj želji pa objaviti samo inicijale pa čak ni njih.